ALINA-MIHAELA BURSUC

DE LA LAT. *FRĀTER* (REW) LA PROTOROM. */'ΦRATR-E/ (DÉRom)*

0. INTRODUCERE

Lexemul *frate*, care desemnează în principal fratele (de sânge) al cuiva, este polisemantic în domeniul uman şi prezintă sensuri specializate şi în alte domenii (biologie, spre exemplu). Este unul dintre cuvintele cel mai des folosite în adresare, acesta fiind unul din motivele pentru care şi-a extins aria de întrebuinţare (Tappolet 1895, p. 50–61; Scurtu 1966, p. 107–115), ceea ce a determinat o extensie semantică considerabilă. În majoritatea comunităţilor umane, indiferent de natura şi scopul organizării lor (comunităţi creştine primare, ordine şi cinuri monahale, frăţii, bresle etc.), fără a omite relaţia rezultată din raportarea la un singur *pater familias* de către reprezentanţii aceleiaşi generaţii în societatea romană şi nu numai, cuvântul „frate" serveşte la exprimarea comuniunii dintre membri. Ideea de comunitate în grupul familial şi, mai larg, social este constantă şi este probată de radicalul indo-european *$b^{h}réh_{2}$-tr- (Tremblay 2003, p. III). În domeniul romanisticii se întrebuinţează în momentul de faţă două metode etimologice: metoda tradiţională, bazată pe un demers filologic, uzuală în dicţionarele generale, şi o metodă modernă, bazată pe rezultatele cercetărilor din domeniul gramaticii comparate. Articolul de faţă îşi propune să prezinte rezultatele aplicării metodei comparative în reconstrucţia fonetică, morfologică şi semantică a etimonului protorom. */'φratr-e/ (Bursuc 2014). În acest scop, urmează a fi descrise şi exemplificate cele două

* Articolul de faţă continuă preocupările privind studiul lexemului *frate* în limba română şi în limbile romanice. O primă abordare a fost realizată în cadrul tezei de doctorat *Câmpul lexical al numelor de rudenie în limba română* (coord. prof. dr. Eugen Munteanu). A urmat documentarea, redactarea şi publicarea articolului */'φratr-e/ în cadrul proiectului *Dictionnaire Étymologique Roman* (DÉRom), care au fost posibile prin intermediul unei burse de perfecţionare în cercetare acordată prin competiţie de Agence Universitaire de la Francophonie (aprilie–mai 2011), la Laboratoire ATILF din Nancy (Franţa), şi care s-au realizat cu sprijinul echipei DÉRom de la Nancy, coordonată de Eva Buchi. O serie de aspecte semantice au făcut obiectul comunicării *Elemente creştine în reconstrucţia semantică a protorom. */'φratr-e/*, prezentată în cadrul Simpozionului Internaţional „Explorări în tradiţia biblică românească şi europeană", ediţia a IV-a, Iaşi, 8–10 mai 2014.

DACOROMANIA, serie nouă, XX, 2015, nr. 1, Cluj-Napoca, p. 29–38

BDD-A20082 © 2015 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-21 12:55:57 UTC)

metode etimologice, în corelație cu aspecte din istoria creştinismului şi a monahismului în spațiul romanic, în special din prima fază, relevante pentru sensurile din domeniul religios. Studiul are la bază bibliografia obligatorie pentru redactarea unui articol în cadrul proiectului DÉRom (cf. *Livre bleu* 2011), studii de latină creştină şi studii dedicate numelor de rudenie în limbile romanice.

1. METODA TRADIȚIONALĂ ÎN ETIMOLOGIA (IDIO)ROMANICĂ

Limbile neolatine sau romanice moştenesc, fiecare într-o măsură specifică, lexicul latin, fapt evident prin confruntarea cu marea masă de texte latineşti conservate (de la Plaut la Caesar până la Tacitus). Începând din secolul al XIX-lea, etimologia romanică valorifică sursele latine şi aplică metoda cu caracter filologic, de tip descendent, care dezintegrează latina în limbile romanice (cf. Buchi 2010, p. 1). Prin intermediul acestei metode, considerată tradițională, etimologii romaniști, fie că se ocupă de un singur idiom, fie că iau în considerare limbile romanice în ansamblu, preiau etimoanele lexicului ereditar direct din dicționarele de limbă latină (Buchi 2012, p. 105). Să observăm cum stau lucrurile în cazul, pe de o parte, al lat. *frater*, într-un dicționar care vizează limbile romanice, şi, pe de altă parte, al rom. *frate*, într-o serie de dicționare ale limbii române.

În dicționarul de referință al etimologiei romanice (cf. Andronache 2010, p. 129; Buchi 2010, p. 1; Celac 2011, p. 363), *Romanisches Etymologisches Wörterbuch* (REW[3] 1930–1935 [REW[1] 1911–1920])[1], al lui Wilhelm Meyer-Lübke, reprezentativ pentru stadiul cercetărilor în domeniul lingvisticii romanice de până la 1930 (Florescu 2009, p. 153), articolul *frater* conține următoarele informații:

> „3485. **frater** „Bruder"
> Rum. *frate*, vegl. *frutro*, ait. *frate*, nit. *fra(te)* „Ordensbruder", engad. *frer*, friaul. *frari*, frz. *frère*, prov. *fraire* (> kat. *fraire*, sp. *fraire*, *fraile*, *fray*, pg. *freire, frei* „Ordensbruder"), pg. *frade* „Ordensbruder". Als Anrede an befreundete Personen, auch wenn kein Verwandtschaftsverhältnis besteht, dient es im Rum., Istr., Südit., Afrz., Aprov. Bartoli, Dalm. 1,308; […] Diez 452; 587; Tappolet, Verwandtschaftsn. 52. […]".

La prima vedere, se observă faptul că formele lingvistice romanice se diferențiază prin prezența, respectiv absența celui de-al doilea *-r-*. Din articol reiese că o serie de lexeme romanice (rom. *frate*, vegl. *frutro*, v.it. *frate*, engad. *frer*, friul. *frari*, fr. *frère*, prov. *fraire*) au moştenit sensul „frate" (germ. „Bruder"), în timp ce altele (it. *frate*, port. *frade*) prezintă sensul „călugăr" (germ. „Ordensbruder"), iar în unele idiomuri, lexemele sunt utilizate în adresare între persoane apropiate, fără a fi rude. Pentru a stabili relația dintre etimonul latin şi continuatorii romanici, informațiile din articolul etimologic trebuie completate cu o serie de precizări

[1] Siglele surselor din bibliografia proiectului şi a volumului DÉRom, utilizate în redactarea articolului etimologic */'ɸratr-e/, sunt redate după normele DR (cf. Bibliografie).

BDD-A20082 © 2015 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-21 12:55:57 UTC)

privitoare la: momentul producerii fenomenului de disimilație (în latină sau în limbile romanice), statutul sensului din domeniul religios înregistrat într-o serie de limbi romanice (sens moștenit, împrumutat sau inovație semantică independentă), posibile indicii formale şi semantice şi din alte idiomuri romanice, în condițiile în care etimonul latin este monosemantic (*frater* „Bruder").

În ceea ce privește articolul *frate* în dicționarele etimologice şi generale reprezentative pentru limba română, sunt de remarcat câteva diferențe în redarea etimonului latin (unanim acceptat). Se observă, în primul rând, redarea diferită a semnificantului etimonului propus (cf. discuția privind lipsa de unitate în redarea etimonului cuvântului fr. *foin* în dicționarele etimologice ale limbii franceze, Buchi *et alii* 2010, p. 115). Dacă în TDRG[3] se optează pentru forma unică lat. *frater*, în celelalte dicționare consultate sunt redate câte două forme cazuale latine: nominativ–acuzativ, lat. *frater, -trem*, în PUŞCARIU, ET. WB., CDDE şi DA, cu marcarea cantității vocalelor în CIORĂNESCU, D. ET., lat. *frātĕr, frātrem*, respectiv nominativ–genitiv în MDA, lat. *frater, -tris*. Este sugestivă opțiunea de a reda formele cazuale de nominativ–acuzativ, dar nu este motivată decât în CDDE, unde se explică faptul că rom. *frate* continuă atât nominativul latin *frater*, cât şi acuzativul devenit *fratem* prin fenomenul disimilației. Se constată, în al doilea rând, că în niciunul dintre dicționare nu este indicat semnificatul etimonului (excepție indicația problematică *idem* din DA). Cuvântul *frate* este polisemantic, în DA sunt delimitate patru sensuri:

> „1. Persoană de sex masculin, considerată în raport cu altă persoană (fără deosebire de sex), născută din același tată şi din aceeaşi mumă, sau din unul din doi";
> „2. P. ext. (mai ales la vocativ) Cuvânt cu care ne adresăm cuiva (chiar şi unei femei, cf. soră), când voim să-i arătăm prietenie şi iubire frățească […] / (În stil bisericesc) Oricine face parte din religiunea creştină este considerat ca frate (*întru Hristos*)";
> „3. (Biser.) Nume dat acelora care intră în tagma călugărilor; spec. călugărului novice, nehirotonisit";
> „4. Fig. (La pl.) Vlăstari ieşiți la rădăcina porumbului (numiți şi pui, copileți)" (s.v.)[2].

În aceste condiții, indicația etimologică finală din DA sugerează faptul că lexemul ar fi fost moştenit din latină în limba română cu întreaga pletoră semantică; excepție face CIORĂNESCU, D. ET., unde lema *frate* apare numai cu sensul din domeniul înrudirii, fiind inutilă redarea sensului etimonului.

2. METODA GRAMATICĂ COMPARATĂ – RECONSTRUCȚIE

2.1. Cadru metodologic. Spre deosebire de limbile romanice, alte familii de limbi nu beneficiază, din varii motive, de prea multe texte scrise în limbile de ori-

[2] Cf. metafora vegetală considerată în etimologia unor cuvinte precum: *copil*, *frați* etc.; Georgescu 2011, p. 280–286.

BDD-A20082 © 2015 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-21 12:55:57 UTC)

gine din care să-şi recupereze etimoanele prin intermediul metodei tradiționale. Aşa se face că, pe baza datelor din limbile contemporane şi a gramaticii comparate, se realizează printr-un demers ascendent reconstrucția diverselor etimoane în lingvistica indo-europeană, germanică, slavică, semitică, austroneziană, sino-tibetană (Buchi 2010, p. 1). Până de curând, lingvistica romanică nu a abordat această perspectivă, date fiind rezultatele obținute cu metoda tradițională, bazată la rândul ei pe comparație (vezi articolul *frater* în REW[3]; cf. Buchi 2011, p. 306). Însă necesitatea completărilor (vezi *supra*) şi, de ce nu, a inovațiilor metodologice constituie un argument solid pentru transferul gramaticii comparate – reconstrucție şi la materialul lexical romanic (Buchi 2012, p. 105).

2.2. Proiectul DÉRom. Geneza proiectului DÉRom este legată de două elemente principale: după 1930 apar lucrări esențiale în domeniul romanisticii (Florescu 2009, p. 153, 156), de unde imperativul actualizării datelor, iar în cadrul întâlnirilor prilejuite de Congresul Internațional de Lingvistică şi Filologie Romanică (CILPR) este reluată cu obstinație ideea revizuirii REW. Astfel, în 1995 la CILPR desfăşurat la Palermo, în cadrul unei mese rotunde moderată de Jean-Pierre Chambon şi Marius Sala, este discutată ideea constituirii unui proiect internațional care să reconsidere etimologia lexicului ereditar al limbilor romanice, la aproape un secol de la apariția dicționarului lui Meyer-Lübke (Andronache 2010, p. 129), în 2007 la CILPR organizat la Innsbruck este anunțat, pentru ca un an mai târziu, în 2008 să fie lansat proiectul european, *Dictionnaire étymologique roman* (DÉRom). Proiectul este subvenționat prin Agence Nationale de la Recherche (ANR) şi Deutsche Forschungsgemeinschaft (DFG) în cadrul Programului franco-german, şi este coordonat de Éva Buchi (Universitatea din Nancy, Franța) şi Wolfgang Schweickard (Universitatea din Saarlandes, Germania). Obiectivul principal al proiectului îl reprezintă tratarea, într-o primă fază (2008 – prezent), a nucleului central al lexicului roman; e vorba de cele 488 de etimoane panromane propuse de I. Fischer (Andronache 2010, p. 135). Informații complete şi actualizate privitoare la echipa şi metodologia proiectului (nomenclatură, etape de redactare, norme redacționale, bibliografie obligatorie şi generală) sunt reunite în *Livre bleu* 2011, reeditat cu ocazia atelierelor bianuale organizate în cadrul proiectului. Pe baza unei bibliografii, numită de consultare şi citare obligatorie, alcătuită din aproximativ 130 de surse (gramatici, lucrări lexicografice, atlase lingvistice etc.) reprezentative pentru idiomurile romanice, redactorii implicați în proiect excerptează informațiile fonetice, morfologice, semantice şi etimologice ale continuatorilor romanici. Analiza datelor permite reconstruirea etimonului protoroman, transcris după alfabetul fonetic internațional şi precedat de un asterisc a cărui semnificație este de a indica nu un etimon neatestat în latina scrisă, ci un etimon reconstruit. Glotonimul adecvat pentru a desemna strămoşul comun al limbilor romanice, în perioada dinainte de separarea în mai multe idiomuri, este „protoromana", ca protolimbă în sensul de „limbă reconstruită prin metoda comparativă şi care reprezintă limba străveche din care provin limbile comparate" (Buchi *et alii* 2010, p. 114).

BDD-A20082 © 2015 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-21 12:55:57 UTC)

3. ASPECTE ALE RECONSTRUCȚIEI FORMALE

3.1. Reconstrucție morfologică. Ipotezele etimologice avansate de specialişti pendulează în privința formei cazuale latine din care provin continuatorii romanici, între cazurile nominativ şi acuzativ, dar se are în vedere inclusiv convergența celor două cazuri. Ipoteza acuzativului este mult mai bine argumentată, probleme pune totuşi cronologia privind fenomenul disimilării celor două vibrante, care a avut loc fie în latina comună, fie individual în anumite limbi romanice, aşadar la nivel idioromanic. Astfel, se consideră, pe de o parte, nominativul lat. *frāter*, frecvent datorită uzului ca vocativ: rom. *frate* (Rosetti 1986, p. 171), it. *frate* (Lausberg 1972, cap. 627), fr. *frère* (La Chaussée 1977, p. 33; Merk 1983, p. 335–351), port. *frade*. Pe de altă parte, se are în vedere fie acuzativul lat. *frātrem*, fie ambele cazuri la originea rom. *frate* (CDDE, nr. 635), it. *frate* (Rohlfs 1969, cap. 344), fr. *frère* (La Chaussée 1974, p. 198; Spence 1984, p. 311–322). Totuşi sard. *frate* nu poate proveni din nominativul latin, întrucât acesta ar fi evoluat la sard. **frater*(*e*) (cf. Wagner 1984, p. 322; Lausberg 1976, cap. 561; REW[3], s.v. *pĭper*), ceea ce duce la înlăturarea ipotezei moştenirii formei de nominativ. Trebuie luată în considerare ipoteza provenienței din acuzativ, cu precizarea că unii continuatori romanici îşi au originea într-o formă rezultată din disimilarea la distanță (Grammont 1950, p. 282) a celor două vibrante (față de una singură în alte două lexeme similare formal ale micro-paradigmei de rudenie în cauză: lat. *patrem*, *matrem*). Datele excerptate din bibliografia obligatorie indică faptul că tipul original este continuat într-o arie compactă centrală (sardă, dalmată, italiană, friulană, retoromană, franceză, francoprovensală, occitană, gasconă, catalană, spaniolă). Tipul disimilat este reprezentat mai puțin în aria centrală (istriotă, italiană, friulană, ladină), dar atinge ariile laterale (sardă, română, asturiană, galiciană, portugheză).

3.2. Reconstrucție fonetică. Fonemului latin bilabial *f*, devenit în epoca clasică labiodental (cf. ManietPhonétique, p. 26–27, *apud Livre bleu* 2011, cap. **1.2.2.**), îi corespunde fonemul protoroman */ɸ/, transcris ca atare în calitate de inițială a etimonului protoroman reconstruit. Dar aspectul fonetic cu adevărat relevant, antrenat în reconstrucție, îl constituie disimilarea celor două vibrante (vezi *supra*, **3.1.**).

3.3. Tipuri formale reconstruite. Toate idiomurile romanice analizate prezintă forme lingvistice care permit reconstrucția, fie direct, fie printr-un tip fonologic evoluat a protoroman. */'ɸratr-e/. Tipul original */'ɸratr-e/ este reconstruit pe baza: logud. *fratre*, dalm. *frutro*, v.it. *fratre*, friul. *frari*, retoroman. *frar*, fr. *frère*, frpr. *frare*, occit. *fraire*, gasc. *frai*, v.cat. *frare*, v.sp. *fradre*, sp. *frare*. Tipul disimilat */'ɸrat-e/ este reconstruit pe baza: sard. *frate*/*fraðe*, rom. *frate*, istrorom. *fråte*, meglenorom. *frati*, arom. *frate*, istriot. *fra*, (v.)it. *frate*, lad. *frè*, ast. *frade*, gal./port. *frade* (Bursuc 2014).

BDD-A20082 © 2015 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-21 12:55:57 UTC)

4. RECONSTRUCȚIE SEMANTICĂ

4.1. Aspecte din istoria creştinismului. Pentru reconstrucția semantică, în afara datelor lingvistice privitoare la semantismul continuatorilor romanici ai lat. *frater*, trebuie aduse în discuție date extralingvistice relevante. Este vorba despre aspecte strâns legate de debutul şi de răspândirea creştinismului în Imperiul Roman şi de istoria monahismului. Din punct de vedere geografic şi istoric, Palestina, locul în care se naşte şi propovăduieşte Iisus Hristos, este parte a Imperiului Roman, fiind situată în extremitatea estică a acestuia. Noua religie propovăduită de Iisus Hristos, creştinismul, cum i s-a spus ulterior, este cunoscută mai întâi de evreii din Palestina, apoi de cei din diaspora, şi ulterior se extinde în interiorul şi în afara granițelor Imperiului Roman, prin activitatea celor doisprezece apostoli (Bârlea 2000, p. 17). Prima comunitate creştină este atestată în Antiohia, la ea făcându-se referire în *Faptele Apostolilor* (11, 26) (BB; Bârlea 2000, p. 166; Niculescu 2009, p. 33). Ca orice grup bine determinat, şi adepții noii religii primesc două tipuri de nume: numele pe care şi le dau ei înşişi („frați") şi numele care le sunt date de cei din exterior (în mod special „creştini", dar şi „discipoli", „catehumeni", „fideli"). Însuşi Hristos întrebuințează cuvântul „frate" când se referă la ucenici şi apostoli: „Atunci zise Iisus lor: «Nu vă teamereț, meargeț de vestiț fraților Miei să meargă în Galilea şi acolo Mă vor vedea»" (Matei 28,10; vezi şi Ioan 21,17; Luca 22,32; cf. BB). Este cert faptul că primii creştini se numeau între ei „frați (în Hristos)" şi „surori" (cf. Fapte 1,15; 6,3; 9,30 etc.; cf. BB). Majoritatea Evangheliilor au fost scrise în dialectul *koiné*, iar traducerea ulterioară în latină s-a realizat prin numeroase împrumuturi, mai ales semasiologice (Mohrmann 1961–1962, p. 333), în condițiile în care latina nu dispunea de un vocabular abstract (Bârlea 2000, p. 24, 96) necesar exprimării conceptelor proprii noii religii, lexicul latin adaptându-se la sensul grecesc al termenilor. În spatele termenilor greceşti se ascundeau de multe ori ebraisme (precum lat. *frater*, utilizat pentru a-i desemna pe creştini) care reflectă, pe calea gr. *ἀδελφός*, existent în Evanghelii, un uz ebraic (Mohrmann 1961–1962, p. 333). Creştinismul exercită o mare putere de atracție asupra vocabularului latin tradițional, astfel că o serie de lexeme vechi sau aparținând fondului comun ajung să capete utilizare specială bisericească şi să continue mai ales sau numai cu această semnificație (Stefenelli 1992, p. 44), astfel de cuvinte fiind numite creştinisme semantice (cf. Mohrmann 1961–1962, p. 325; Bârlea 2000, p. 139). Creştinismul impregnează semantic cuvântul latin *frater* prin intermediul Bibliei, dar nu îi suprimă semnificația tradițională, ci o îmbogățeşte (Stefenelli 1992, p. 44). Faptul că *frater* îşi lărgeşte semnificația în latina creştină duce la dificultăți de interpretare a inscripțiilor creştine: relație de rudenie sau membru al comunității spiritual-religioase (Graf 1955, p. 29). Sensul este atestat în latina scrisă la primul scriitor creştin roman, Minucius Felix, spre sfârşitul secolului al II-lea: *Christiani* [...] *se promisce appelant fratres et sorores* (Minucius Felix, 9, 2, *apud* Graf 1955, p. 24).

BDD-A20082 © 2015 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-21 12:55:57 UTC)

sens în textele vechi: atât sensul „frate”, cât şi sensul „călugăr” (Graf 1955, p. 31): v.sp. *fradre* (galicismul *frayre* e un împrumut), v.port. *frade*, v.cat. *frare*, şi numai sensul specializat în prezent (*ibidem*).

4.3. Tipuri semantice reconstruite. Toate idiomurile romanice considerate prezintă, cel puțin în epoca medievală, sensul „frate (de sânge)”: logud. *fratre*, sard. *frate*/*fraðe*, dacorom. *frate*, istrorom. *fråte*, meglenorom. *frati*, arom. *frate*, dalm. *frutro*, istriot. *fra*, v.it. *fratre/frate*, lad. *frè*, retorom. *frar*, fr. *frère*, frpr. *frare*, occit. *fraire*, gasc. [hraj], v.cat. *frare*, v.sp. *fradre*. Majoritatea idiomurilor romanice prezintă şi/sau numai sensul „creştin, călugăr”: dacorom. *frate*, istriot. *fra*, it. *frate*, friul. *frari*, retorom. *frar*, fr. *frère*, frpr. *frare*, occit. *fraire*, gasc. *frai*, cat. *frare*, sp. *frare*, ast. *frade*, gal./port. *frade* (Bursuc 2014).

5. CONCLUZII

Redactarea articolului corespunzător etimonului protorom. */ˈφratr-e/ confirmă necesitatea posesiei unei „fantezii antrenate ştiinţific” (Buchi 2012, p. 106) pentru a corela datele lingvistice fonetice, morfologice şi semantice, selectate raţional, cu cele extralingvistice. Se observă variaţia internă a etimonului protoroman, la nivel diatopic prin cele două tipuri formale, original şi disimilat, şi la nivel diacronic prin cele două tipuri semantice considerate în corelaţie cu istoria creştinismului. Dacă metoda tradiţională oferă un etimon latin monosemantic *frater*, metoda gramatică comparată–reconstrucţie vine în completarea acesteia şi relevă un etimon protoroman polisemantic */'φratr-e/, în relaţie cu forma evoluată fonetic */'φrat-e/.

BIBLIOGRAFIE

Andronache 2010 = Marta Andronache, *Le Dictionnaire Étymologique Roman (DÉRom): une nouvelle approche de l'étymologie romane*, în DR, serie nouă, XV, 2010, nr. 2, p. 129–144.

Bârlea 2000 = Gheorghe Bârlea, *Introducere în studiul latinei creştine. Manual pentru facultăţile de teologie şi filologie*, Bucureşti, Editura Grai şi Suflet – Cultura Naţională.

BB = *Biblia ádecă Dumnezeiasca Scriptură a ceii Vechi şi ale ceii Noao Leage*, toate care s-au tălmăcit dupre limba elinească spre înţelegerea limbii româneşti, cu porunca preabunului Domn Ioan Şărban Cantacozino Basarabă Voievod [...], Bucureşti, 1688 (ediţie nouă: Bucureşti, Institutul Biblic şi de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, Bucureşti, 1998).

Buchi 2010 = Éva Buchi, *Where Caesar's Latin does not belong. A comparative grammar based approach to Romance etymology*, în *Selected Proceedings of the Fifth International Conference on Historical Lexicography and Lexicology held at St Anne's College, Oxford, 16–18 June 2010*, Oxford, Oxford University Research Archive, 2010.

Buchi *et alii* 2010 = Éva Buchi, Jean-Paul Chauveau, Xavier Gouvert, Yan Greub, *Quand la linguistique française ne saurait que se faire romane. Du neuf dans le traitement étymologique du lexique héréditaire*, în *Congrès Mondial de Linguistique Française – CMLF 2010*, Paris, Institut de Linguistique Française, 2010, p. 111–123.

Buchi 2011 = Éva Buchi, Wolfgang Schweickard, *Sept malentendus dans la perception du DÉRom par Alberto Vàrvaro*, în „Revue de linguistique romane”, LVIIV, 2011, p. 305–312.

BDD-A20082 © 2015 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-21 12:55:57 UTC)

Buchi 2012 = Éva Buchi, *Des bienfaits de l'application de la méthode comparative à la matière romane. L'exemple de la reconstruction sémantique*, în *Methods of Etymological Practice*, Prague, Nakladatelství Lidové noviny, 2012, p. 105–117.

Bursuc 2014 = Alina Bursuc, */'□ratr-e/, în Éva Buchi, Wolfgang Schweickard (éd.), *Dictionnaire Étymologique Roman (DÉRom). Genèse, méthodes et résultats*, Berlin, De Gruyter, 2014, p. 440–444.

CDDE = Ion-Aurel Candrea, Ovid Densusianu, *Dicţionarul etimologic al limbii române. Elementele latine (a–putea)*, Bucureşti, Socec, 1907–1914.

Celac 2011 = Victor Celac, Éva Buchi, *Étymologie-origine et étymologie-histoire dans le DÉRom (Dictionnaire Étymologique Roman). Coup de projecteur sur quelques trouvailles du domaine roumain*, în *Lexikon, Varietät, Philologie. Romanistische Studien Günter Holtus zum 65. Geburtstag*, Berlin–Boston, De Gruyter, p. 363–370.

CIORĂNESCU, D. ET. = Alexandru Ciorănescu, *Dicţionarul etimologic al limbii române*, Bucureşti, Saeculum, 2002.

DA = Academia Română, *Dicţionarul limbii române*. Întocmit şi publicat după îndemnul şi cu cheltuiala Maiestăţii Sale Regelui Carol I, Tomul II, Partea I, *F–I*, Monitorul Oficial şi Imprimeriile Statului. Imprimeria Naţională, Bucureşti, 1934.

DÉRom = Éva Buchi, Wolfgang Schweickard (éd.), *Dictionnaire Étymologique Roman (DÉRom). Genèse, méthodes et résultats*, Berlin, De Gruyter, 2014.

DR, serie nouă = „Dacoromania", serie nouă, Cluj-Napoca, I, 1994–1995 şi urm.

Florescu 2009 = Cristina Florescu, *Limba română în Dictionnaire Étymologique Roman DÉRom (< Romanisches Etymologisches Wörterbuch REW)*, în *Distorsionări în comunicarea lingvistică, literară şi etnofolclorică românească şi contextul european*, Iaşi, ALFA/Asociaţia Culturală „A. Philippide", 2009, p. 153–159.

Georgescu 2011 = Simona Georgescu, *Denumiri ale „copilului" în latină şi în limbile romanice (cu accent pe română şi spaniolă)*, Bucureşti, Editura Universităţii din Bucureşti, 2011.

Graf 1955 = Adolf Graf, *Zur Geschichte von lat.* ***Frater*** *und* ***Soror*** *im Italienischen und Rätoromanischen mit Ausblicken in die Frühromania*, Zürich, Juris-Verlag, 1955.

Grammont 1950 = Maurice Grammont, *Traité de phonétique*, Paris, Delagrave, 1950.

La Chaussée 1974 = François de la Chaussée, *Initiation à la phonétique historique de l'ancien français*, Paris, Klincksieck, 1974.

La Chaussée 1977 = François de la Chaussée, *Initiation à la morphologie historique de l'ancien français*, Paris, Klincksieck, 1977.

Lausberg 1972 = Heinrich Lausberg, *Romanische Sprachwissenschaft*, vol. III, Berlin, De Gruyter, 1972.

Lausberg 1976 = Heinrich Lausberg, *Linguistica romanza*, vol. I, Milano, Feltrinelli, 1976.

Livre bleu 2011 = *Dictionnaire Étymologique Roman. Livre bleu*, version 6, réalisée à l'occasion du septième Atelier DÉRom (Sarrebruck, 18–19 novembre 2011), Nancy–Sarrebruck, ATILF–Universität des Saarlandes, 2011.

Maniet Phonétique = Albert Maniet, *„La Phonétique" historique du latin dans le cadre des langues indo-européennes*, Paris, Klincksieck, 1975^{5} [1950^{1}].

MDA = Marius Sala, Ion Dănăilă (dir.), *Micul dicţionar academic*, vol. II, Bucureşti, Editura Univers Enciclopedic, 2002.

Merk 1983 = Georges Merk, *Pourquoi un seul* ***r*** *dans* ***père, mère*** *et* ***frère****?*, în „Revue de linguistique romane", XLVII, 1983, p. 335–351.

Mohrmann 1961–1962 = Christine Mohrmann, *Les innovations sémantiques dans le grec et le latin des chrétiens*, în „Humanitas", XIII–XIV, 1961–1962, p. 322–335.

Niculescu 2001 = Alexandru Niculescu, *Originile creştinismului românesc. Greco-latinitatea*, în DR, serie nouă, V–VI, 2000–2001, p. 51–69.

Niculescu 2009 = Alexandru Niculescu, *Aspecte ale latinei creştine româneşti*, în DR, serie nouă, XIV, 2009, nr. 1, p. 25–36.

PUŞCARIU, ET. WB. = Sextil Puşcariu, *Etymologisches Wörterbuch der rumänischen Sprache. Lateinisches Element mit Berücksichtigung aller romanischen Sprachen*, Heidelberg, Winter, 1905.

BDD-A20082 © 2015 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-21 12:55:57 UTC)

REW[3] = Wilhelm Meyer-Lübke, *Romanisches Etymologisches Wörterbuch*, Heidelberg, Winter, 1930–1935[3] [1911–1920[1]].
RLR = „Revue de linguistique romane", Paris–Strasbourg, 1925 şi urm.
Rohlfs 1969 = Gerhard Rohlfs, *Grammatica storica della lingua italiana e dei suoi dialetti*, vol. II, Turin, Einaudi, 1969.
Rosetti 1986 = Alexandru Rosetti, *Istoria limbii române. De la origini şi pînă la începutul secolului al XVII-lea.* Ediție definitivă, Bucureşti, Editura Ştiințifică şi Enciclopedică, 1986.
Scurtu 1966 = Vasile Scurtu, *Termenii de înrudire în limba română*, Bucureşti, Editura Academiei R.S.R., 1966.
Spence 1984 = N. C. W. Spence, Georges Merk, *Encore l'évolution de **père**, **mère** et **frère***, în RLR, XLVIII, 1984, p. 311–322.
Stefenelli 1992 = Arnulf Stefenelli, *Das Schicksal des lateinischen Wortschatzes in den romanischen Sprachen*, Passau, Rothe, 1992.
Tappolet 1895 = Ernst Tappolet, *Die romanischen Verwandtschaftsnamen mit besonderer Berücksichtigung der französischen und italienischen Mundarten. Ein Beitrag zur vergleichenden Lexikologie*, Strasbourg, Trübner, 1895.
TDRG = H. Tiktin, *Rumänisch-deutsches Wörterbuch*, vol. I–III, Bucureşti, 1903–1925; 3., überarbeitete und ergänzte Auflage von Paul Miron und Elsa Lüder, vol. I–III, Cluj-Napoca, Editura Clusium, 2000, 2003, 2005.
Tremblay 2003 = Xavier Tremblay, *La déclinaison des noms de parenté indo-européens en **-ter-***, Innsbruck, [Institut für Sprachwissenschaft,] 2003.
Wagner 1984 = Max Leopold Wagner, *Fonetica storica del sardo*, Cagliari, Gianni Trois, 1984.

FROM THE LAT. *FRĀTER* (REW) TO PROTOROM. */'ΦRATR-E/ (DÉROM)

(*Abstract*)

According to *Romanisches Etymologisches Wörterbuch* (REW), lat. *frater* was inherited in Romance languages with one (it. *frate*, rom. *frate*) or two (fr. *frère*) vibrant speech sounds and with two meanings "brother" and/or „monk". Christianity loaded semantically much of the Latin lexicon, and some Romance words keep only the new meaning. The early Christians, disciples of Jesus Christ, were designated as "Christians" from outside, and as "brothers" from inside, first by Jesus Christ himself, and then between them (rom. *fraţi în Hristos*, fr. *frères en Jésus-Christ*). Lat. *frater* with the meaning "christian" is attested at the end of the second century and the biblical attestations make from this meaning a biblical meaning. During the fourth century AD, with the emergence of the monasticism, lat. *frater* is used as a title between monks (meaning "monk" attested at the end of the fourth century). Opinions are divided on the casual Latin form from which come the Romance words: nominative *frater* or accusative *fratrem* with Latin or Romance dissimilation of vibrant speech sounds. The dissimilate form conserved in Sardinian, the Protoromance and Romance semantic variation in kinship and religious field are just a few reasons for formal and semantic reconstruction of Protorom. */'φratr-e/, using comparative grammar reconstruction developped in the project *Dictionnaire Étymologique Roman* (DÉRom). The purpose of this paper is to highlight the reconstructive method as a complementary method to the traditional Romance etymology.

Cuvinte-cheie: *frate*, *limbi romanice*, *reconstrucţie*, *DÉRom*, *REW*.
Keywords: *brother*, *Romance languages*, *reconstruction*, *DÉRom*, *REW*.

Universitatea „Alexandru Ioan Cuza" din Iaşi
Departamentul de Cercetare Interdisciplinară – Domeniul Socio-Uman
Iaşi, str. Lascăr Catrgi, 54
alina.bursuc@hotmail.com

BDD-A20082 © 2015 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-21 12:55:57 UTC)